

HACKMORA

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Simon Langwagen

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

HACKMORA

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Simon Langwagen

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnäck

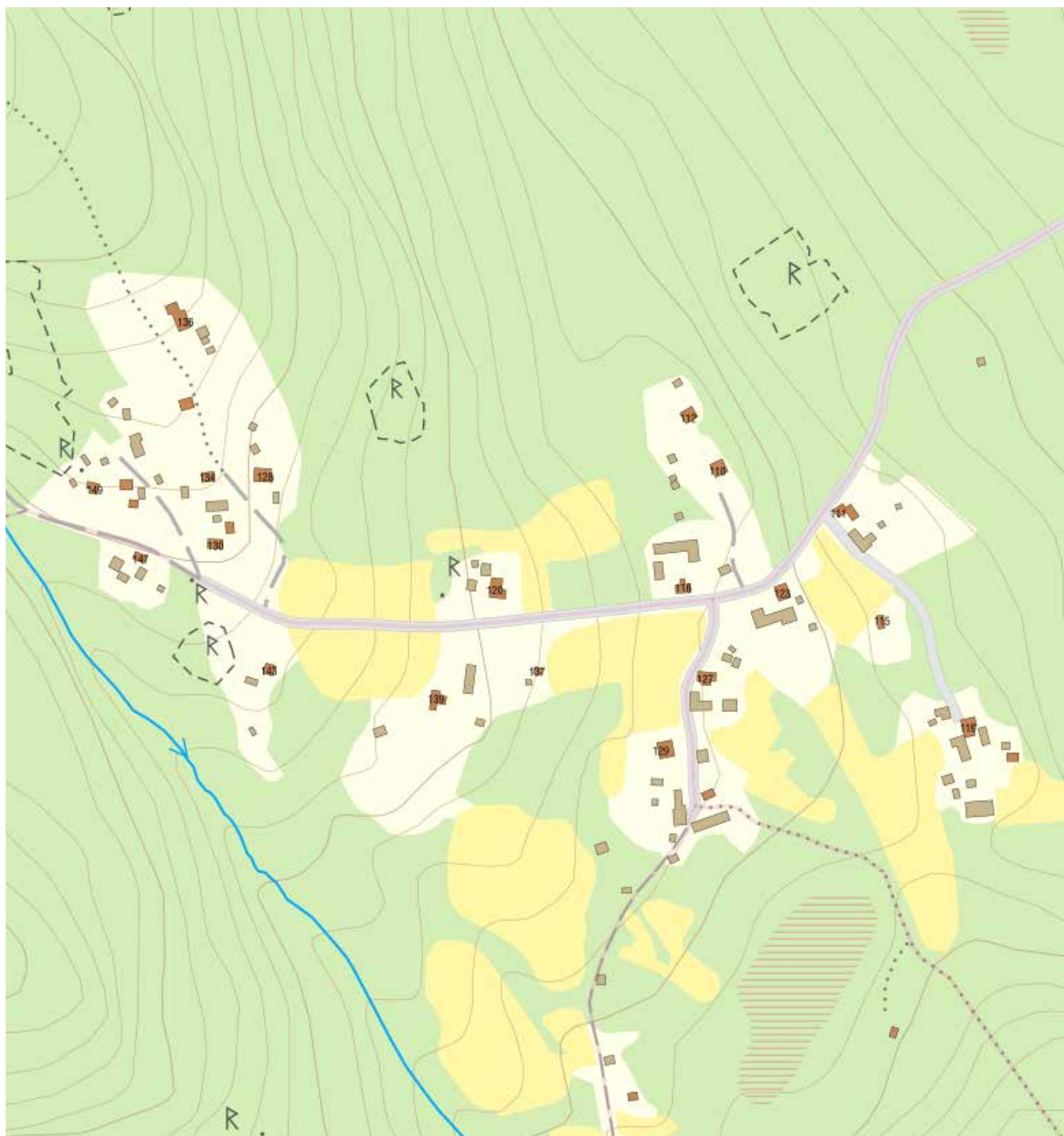
Omslag: Milsvyd vy över bergen med Hackmoras majstångsplats i förgrunden.
Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Simon Langwagen,
Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor
från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ort-*
namn. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnum-
mer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Landskap och placering	7
Byform, gårdsformer och gårdsstrukturer	7
Bebyggelsens huvuddrag	8
Byggnadsdetaljer och material	8
Värden	11
Platsnamn	11
Fäbodväsendet	12
Timmerhuskulturen och månghussystemet	15
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	16
Kringbyggdhet	19
Värdekarta	20
Vad är ett kulturmiljöprogram?	21

Hackmora nås över en bredare skogsväg som avviker från Sågmyravägen i nordöst. Skogsvägen tar slut i den övre änden av byn där en äldre fåbodled tar vid.

Beskrivning

HISTORIK: Hackmora är ett större blandby i Rönnäs fjärding i östra Leksands socken. Byn fåbodar nyttjades historiskt av brukare från Tibble, Ullvi, Hälla, Noret och östra Rönnäs. Hackmora omnämns i en kort skriftlig notis första gången 1602, då som "Hackemora". Som fåbod tas platsen inte upp förrän i fåbodinventeringen 1663–1664, då med stavningen "Hacckmoora". Den sista fåbodvistelsen ägde enligt uppgift rum 1930. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Hackmora blandby ligger utsträckt över en brant bergssluttning åt öster med vida vyer över kringliggande bergstoppar och stora skogsområden.
- På en något flack platå mitt på bergssluttningen återfinns ett flertal bofasta gårdar med tillhörande jordbruksfastigheter. Längre upp på berget åt väster finns ytterligare en handfull gårdar samt ett flertal äldre fåbodgårdar.
- Byn nås över en bredare skogsväg som avviker från Sågmyravägen i nordöst. Skogsvägen tar slut i den övre änden av byn där en äldre fåbodled tar vid. Dessa stigar leder förbi de närliggande fåbodarna Kyrkbol, Lissbjörken och Brändor. Stigen utgjorde förr en viktig vandringsled mellan Leksand och Bjursås.
- Längs bergssluttningen och de kringliggande gårdarna finns fortfarande flera öppna jordbruks- och betesmarker. Dessa utgörs främst av mindre och oregelbundna ytor som med åren bildat små terrasser i den skarpt sluttande terrängen. Flera stora odlingsrösen återfinns i byns närmiljö.
- De hävdade ängs- och åkermarkerna omgärdas huvudsakligen av lövträd så som rönn, björk och sälg. Flera av gårdarna har dessutom fruktträdgårdar, bärbuskar och andra kultiverade växter. Enstaka gårdar har dessutom anlagda bevattningsdammar.

BYFORM, GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- Merparten av gårdarna i Hackmora, oavsett om det är mindre fåbodar eller större jordbruksfastigheter, är kringbyggda. Åtta gårdar är kringbyggda, vanligen på tre sidor.
- Äldre gårdar som inte är kringbyggda är vanligen vinkelställda. Andra senare byggnader, främst fritidshus, ligger oftast ensamma som solitärer, ibland med tillhörande garage eller mindre friggebodar.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG:

- Äldre fåbodgårdar är huvudsakligen uppförda i rödfärgat liggtimmer, där även enstaka ofärgade naturligt grånade hus förekommer.
- Mer bofasta gårdar består oftast av enkel- eller parstugor klädda med rödmålad stående locklistpanel. Även nyare fritidshus och stugor är främst uppförda i trä med rödfärgade fasader.
- Bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga av de äldre fåbodbyggnaderna är högre än en våning. Bostadshusen som uppförts kring sekelskiftet 1900 i anslutning till jordbruksfastigheter är inte sällan i två våningar.
- De flesta gårdar, oavsett om det är bofasta gårdar eller äldre fåbodstugor, har ett stort antal tillhörande ekonomibygnader. Dessa består främst av härbren, trösklador, stall och portlider uppförda i liggtimmer.
- Ekonomibygnaderna är i regel de byggnader som bär en ålderdomlig karaktär, medan bostadshusen i allt större utsträckning moderniserats eller kompletterats på annat vis.
- Majoriteten av bostadshusen på de bofasta gårdarna i byn har troligen tillkommit kring förra sekelskiftet eller det tidiga 1900-talet. Flera av dessa har i hög grad sedermera moderniserats, ofta med tillbyggda altaner, inglasade uterum, balkonger, nyare fönster och dörrar eller trädgårdsterrass.
- En del spridda fritidshus har tillkommit i byn under 1900-talets senare del med en påtagligt annorlunda karaktär från övrig fåbods- och jordbruksbebyggelse. Dessa består främst av modernistiska timmerhus i en våning med stora farstukvistar och uteplatser. Sådana fritidshus märks bland annat på fastigheterna Östra Rönnäs 9:2, Östra Rönnäs 31:13 samt Ullvi 3:7.

BYGGNADSDETALJER OCH MATERIAL:

- Merparten av Hackmoras byggnadsbestånd, oavsett om det är äldre eller nyare byggnader, är rödfärgat. Enstaka äldre fåbodstugor är ofärgade med naturligt grånat timmer.
- Enstaka större ladugårdsanläggningar uppförda under det tidiga 1900-talet är även delvis uppförda i tegel.
- Taken på de äldre fåbodstugorna och jordbruksfastigheterna är främst täckta med tvåkupigt lertegel. Flera byggnader som tillkommit under 1900-talets andra hälft är täckta med plåttak. Ett tak är täckt med svartfärgad plegel. Ett för området ovanligt takmaterial återfinns på

Äldre fyrkantsbyggd fäbodgård med rödfärgad enkelstuga samt stall med portlider, tröskloge och fäjs. Ullvi 3:5.

Ekonomibyggnader i brant sluttning. Den röda tröskladan har sedermera gjorts om till garage med bruna portar. Tibble 11:14.

Rotvirkesstolpar och gärdesgård inhägnar en kringbyggd gård högt upp i byn. Östra Rönnäs 17:13.

Stora odlingsrösen i vad som idag är betesängar. I bakgrunden skymtar flera fritidsstugor från 1900-talets senare hälft. Ullvi 3:7.

ekonomilängorna på fastigheten Tibble 23:9, där taket troligen på 1930–1940-talet täckts med rombformade masonitskivor. Detta tak har i sin tur senare täckts över med korrugerad plåt. Masonit som takmaterial förekom främst under 1930-1940-talet, men i vilken utsträckning det använts i Dalarna är inte närmare känt.

- Skorstenar är i lertegel, där flertalet kompletterats med plåthuvar på senare tid.
- Det är vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar två eller tre stående eller liggande glasrutor. Vanligen är spröjsarna vitfärgade, men spröjsar i guldockra och dalablått förekommer också på de nyare fastigheterna. Flera bostäder har under det sena 1900-talet eller tidiga 2000-talet dessutom genomfört fönsterbyten.
- Äldre fönster- och dörröppningar är enkla med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna. Nästan alla byggnader har fönster- och dörröppningar i vitt med undantag för ett mindre fritidshus där de istället är rödfärgade.
- Beträffande dörrar på bostadshus är enkla bräddörrar vanligast. På ekonomibyggnaderna är ytterdörrar och portar oftast i trä och ålderdomliga med beslag och gångjärn i enkelt smide. Nyare fritidshus kan ha dörrar i avvikande färger, däribland brunt eller dalablått.

Värden

Nedan beskrivs de värden som blandbyn bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang men efter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla och med betydelser som är sprungna ur eller anknutna till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsredning är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Namnets förled kan betyda »hakliknande terrängformation eller inskärning i terrängen«, och syftar sannolikt på byns läge vid en sänka mellan bergen Hackmorkull, Torsarvet och Sötholsberget. Efterleden *-mora* är en ortsnamnsplural av ordet *mor* som ungefärligen betyder »tät (gran)skog på fuktig mark«.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Hackmora.
- Sockennamnet Leksand.

Fäbodväsendet

Med fäbodlar menas en bebyggelseenhet belägen på visst avstånd från hemgården vars huvudsakliga syfte var djurhållning med skogsbeta och mejeriproduktion. Fäbodväsendet som företeelse har varit etablerat i Dalarna sedan medeltiden. I Leksand finns dock inga i skrift dokumenterade fäbodlar från tiden innan 1500-talet. Det finns flera orsaker till att fäbodväsendet uppstod. De magra jordarna och knappa odlingsförutsättningarna i Övre Dalarna fordrade en kontinuerlig rundflyttning av såväl djur som människor. Betesmarkerna nära hemgården var sällan tillräckliga och därför skickades djuren på långväga skogsbeten. I takt med befolkningsökningen och att byarna blev större söktes skogsbeta på allt längre avstånd från hemgården. På så sätt uppstod de avlägsna fäbodställen som kallas långfäbodlar. Kvinnor ansvarade ofta för den tunga och arbetsamma fäboddriften, som bland annat innefattade att vaka över djuren under skogsbetet och producera mejeriprodukter så som mjölk, grädde, messmör och ost. På många fäbodställen fanns även inägomark som brukades. Det finns en mängd olika typer av fäbodlar med olika funktioner och olika geografiska placeringar i förhållande till hemgården. Vissa byar så som Hästberg och Hisvåla-Grytberg har dessutom både varit en by med bofast befolkning och ett fäbodställe på samma gång. Vissa byar blev senare fäbodlar. Den komplexa sammansättningen av byar och fäbodlar är typisk för Övre Dalarna, och återspeglar ett samhälle där knappa förutsättningar för en stor befolkning krävde långtgående uppfinningsrikedom i såväl markanvändning som jordbruksdrift. Berättelser som är anknutna till fäbodväsendet och Övre Dalarnas komplicerade jordbrukssystem är i hög grad relevanta för förståelsen av människors livsvillkor i Leksand i äldre tider. Hackmora omnämns på 1600-talet som fäbod men en karta från 1668 visar även en bofast gård på området. Detta innebär att Hackmora med all sannolikhet redan från början varit en så kallad blandby. Det sista traditionella fäbodbruket med betande djur upphörde 1930. Sedan dess har de kvarvarande stugorna använts främst som sommarnöjen eller gradvis byggts om i mer bofasta former.

Värden/var varsam med:

- Kunskap och förståelse om att Hackmora varit ett fäbodställe som historiskt brukats och bebotts under perioder av året.
- Spår av skogsbeta så som vallristningar, fästigar och benämningar på lötar.
- Lämningar från äldre fäbodgårdar så som husgrunder och odlingsverksamhet i form av exempelvis odlingsrösen.
- Förekomsten av lövträd som sälg och rönn samt andra trädslag med avvikande utseende, till exempel kandelaberbjörkar eller betade enar. Förr var lövtäkt från främst sälg, rönn och björk nödvändiga tillskott till djurens vinterfoder. Främst sälgen har beskurits/hamlats för att

Vida utsikter från toppen på Hackmorkull, vars sluttning Hackmora breder ut sig över.

*Bostad av modernare slaget med en stor stensatt terrass med så kallade bruksmurar.
Östra Rönnäs 17:14.*

Äldre ekonomilänga. Där plåtskivor ramlat av skyntar ett äldre tak, troligen av rombformad masonit. Tibble 23:9.

Stuga från det sena 1900-talet i liggtimer med tillhörande gäststuga och garage. Östra Rönnäs 31:12.

man lättare skulle komma åt/nå samt för att öka mängden skott. Hamlade träd utgör där de finns värdefulla spår av äldre tiders djurhållning.

- Ängsrester. Där det finns inslag av tidigare så allmänt förekommande ängs- och slogmark är det önskvärt att försöka sköta den och hålla öppet.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvsifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande.

De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid.

Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år fram tills industrialismens intåg mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. Nästan alla äldre fäbodbyggnader och jordbruksbyggnader i Hackmora är timrade och ålderdomliga och utgör en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand. På grund av detta har samtliga timmerhus uppförda innan 1930 särskilt kulturvärde. Detta är året för fäbodarnas sista aktiva djurhållning.

Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Samtliga fäbodstugor och jordbruksfastigheter uppförda innan 1930. Värdebärande egenskaper är: byggnadernas befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; naturligt grånade färgsättning; befintliga stående locklistpaneler; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly; befintliga fönsterrutor; befintliga dörrar och förtak ovan dörrar; grundmurar med synlig natursten; skorstenar i gråsten; under befintligt takmaterial underliggande trätak; väggfasta bänkar. I

Enkelstuga

Sidokammarstuga

Hackmora är fastigheterna Tibble 19:36, Tibble 11:14, Tibble 29:12 och Östra Rönnäs 17:17 utpekade som mycket kulturhistoriskt värdefulla. Vidare besitter även ekonomibygnaderna på fastigheterna Tibble 23:9 och Ullvi 3:5 mycket höga bevarandevärden.

- Samtliga knuttimrade ekonomibygnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibygnader är en omistlig beståndsdel i fåbodarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Bebyggelsen i blandbyarna kan ha drag både av fåbodmiljöerna och av bymiljöerna. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar både fåbodställen och byarna och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla.

Nästan alla hus är låga – sällan högre än en våning. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar ibland tillsammans långsmala längor. De flesta byggnaderna har också sadeltak med trä, plåt eller tegeltäckning. I blandbyarna förekommer ofta både ofärgade eller faluröda hus. Beträffande vita och röda detaljer och fasader har detta knappt förekommit på fåbodställen historiskt och bör även idag undvikas om det inte rör byggnader som senare bemålats eller senare tillkommen bebyggelse som ansluter sig till bymiljöernas karaktäristiska bebyggelse i övrigt.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om en våning alternativt ett och etthaltvplan.
- Att byggnaderna har en långsmal form eller bildar långsmala enheter.
- Att husen står tätt intill varandra.
- Tegel, plåt och trä som takmaterial, i synnerhet äldre trätak.
- De enhetligt förekommande ofärgade träytorna. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg. Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på äldre ekonomibygnader eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Gytter av tätt stående stugor och ekonomibygnader längre ner i Hackmora by. Östra Rönns 31:5.

Ladugård med bottenvåning av tegel och höloft i rödfärgat trä. Tibble 29:11.

I den centrala delen av byn finns flera öppna grönområden. Många av gårdarna har även fruktträdgårdar. Till vänster skimtar en konstgjord bevattningsdamm.

Större villa uppförd under det sena 1900-talet med tillhörande trädgård och knuttimrat garage. I bakgrunden skimtar en ålderdomlig kringbyggd gårdsmiljö. Tibble 12:16.

Kringbyggdhet

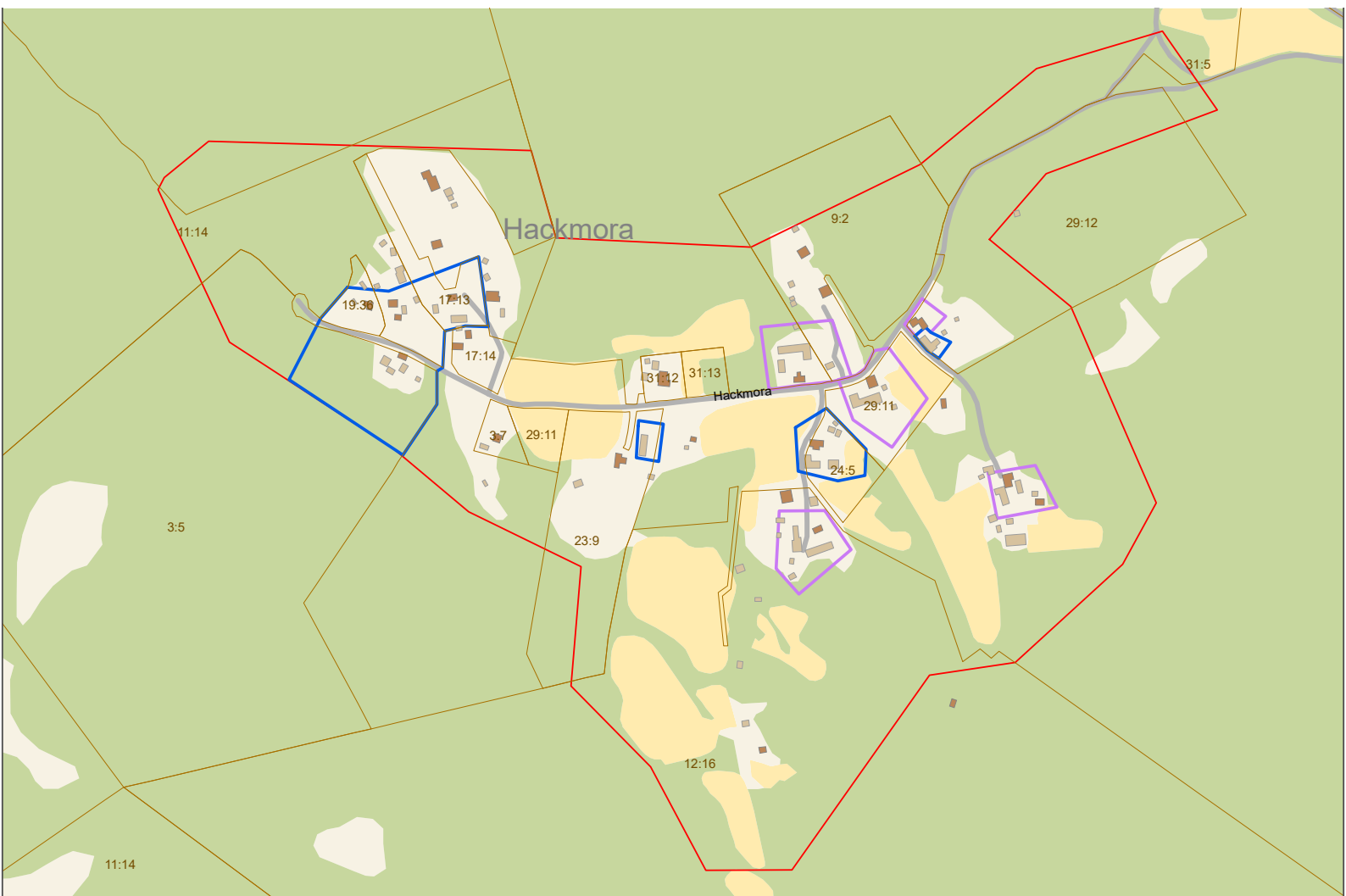
Merparten av Hackmoras äldre gårdar är kringbyggda, där en handfull av dem är helt kringbyggd på fyra sidor. De kringbyggda gårdarna återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Dalarna. Den kringbyggda gårdsformen började förekomma mot slutet av medeltiden, och utvecklades sedan mot den fyrkantiga kringbyggda form som dominerade helt i Leksand under större delen av 1700- och 1800-talen.

Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda gårdar kom på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet. Den täta och slutna karaktären som bildas av de slutna gårdstunet i Hackmora utgör en värdefull och tydlig karaktär som är miljöskapande och trivsamt. Värdet förstärks av att kringbyggt gårdsmönster är typiskt för Leksand och Övre Dalarna.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas.
- Områden där byggnaderna sluter sig tätt om omgivningen.

Större förlängd sidokammarstuga med parstuguform, samt tillhörande ekonomibyggnader mitt i byn. Östra Rönns 24:5.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskaps-avsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägs mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgår ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga när-

varon. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7%

Ålderdomlig och orörd loge i byns södra del. Byggnaden har tidigare hört till en större gård som troligen varit kringbyggd. Tibble 29:12

mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i 3 kap 6 § miljöbalken, samt i plan- och bygglagens paragrafer nedan:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och
- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 **Dalarnas
museum**